

บทที่ ๔

ความสัมพันธ์ระหว่างพิธีอุปนัยกับพิธีไหว้ครูและครอบโขนละครของไทย

พิธีไหว้ครูและครอบโขนละครของไทย เป็นพิธีที่สำคัญสำหรับบรรดานาฏศิลป์ไทยทั้งหลาย ซึ่งกระทำสืบเนื่องกันมาแต่โบราณจนกระทั่งปัจจุบัน ผู้ที่จะหัดหรือเรียนโขนละครทุกคน จะต้องเข้าพิธีไหว้ครูและพิธีครอบเป็นการแสดงความคารวะต่อครูและเป็นการมอบตัวหรือฝากตัวเข้าเป็นศิษย์เพื่อขอเรียนโขนเรียนละคร ก่อนที่จะลงมือเรียนอย่างจริงจัง แนวความคิดในเรื่องนี้มีลักษณะคล้ายกับพิธีอุปนัยของอินเดียโบราณอยู่ในบางส่วน แต่ขอแตกต่างกันในระหว่างพิธีทั้งสองก็มีมากพอสมควร ทั้งนี้เพราะเนื่องด้วยเวลาและสถานที่ตลอดจนสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ไม่เหมือนกัน ผู้วิจัยจะได้พยายามยกส่วนที่คล้ายคลึงกันมากแล้ว เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างแนวความคิดของประเพณีอินเดียและของไทยว่ามีอย่างไร

พิธีไหว้ครูในประเทศไทยนั้นอาจกล่าวได้ว่ามี ๒ ระดับด้วยกัน ระดับที่จัดทำเป็นพิธีใหญ่ มีเครื่อง เช่นสังเวช และถือวาทักคัสสิทธิ์อย่างมาคนั้นได้แก่ พิธีไหว้ครูทางนาฏศิลป์ ส่วนพิธีไหว้ครูอีกระดับหนึ่งนั้นได้แก่ พิธีไหว้ครูตามโรงเรียนที่จัดทำขึ้นเพื่อให้นักเรียนแสดงคารวะแก่ครูและบุญคุณของครู พิธีไหว้ครูในระดับโรงเรียนนี้โดยปกติกระทำกันอย่างสั้น ๆ ไม่มีการตระเตรียมอะไรมากนัก ไม่มีเครื่อง เช่นสังเวช มีแต่พานดอกไม้และพานรูปเทียนเป็นสำคัญ

อีกประการหนึ่ง พิธีไหว้ครูที่จะกล่าวต่อไปนี้หมายถึงเฉพาะพิธีไหว้ครูทางนาฏศิลป์เท่านั้น มิได้หมายถึงพิธีไหว้ครูตามโรงเรียนทั่ว ๆ ไป

นายธนิต อยู่โพธิ์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือพิธิไหว้ครูตำราครอบโขนละครคน^๑ และหนังสือโขน^๒ ว่า "เมื่อครูอาจารย์เห็นว่าศิษย์เหล่านั้นเฒ่าทำเพลงไค้ไค้แล้ว ครูจึง 'ครอบ' ให้ เท่ากับอนุญาตให้เล่นโขนเล่นละครคนไค้ นับแต่นั้นมาก็เป็นเสมือนว่าศิษย์นั้น ๆ ได้ประกาศนียบัตร ประกาศความเป็น โขน และละครคน แล้ว นี่เป็นแบบแผนมีมาแต่โบราณ"^๓

"...บรรดาครูอาจารย์ทางนาฏศิลป์ และดุริยางคศิลป์ ถือกันว่า เพลงหน้าพาทย์ดนตรีบางเพลงและท่าร่าบางท่า เป็นเพลงและท่าร่าที่ศักดิ์สิทธิ์ ถ้ายังมีไค้ทำ 'พิธิไหว้ครู' และ 'พิธิครอบ' เสียก่อนแล้ว บรรดาครูอาจารย์ทางศิลปะทั้งหลายก็ไม่กล้าสอนกล้าหัดให้ศิษย์ คอยถือกันว่าอาจเป็นผลร้ายแก่ครูผู้สอนและแก่ตัวศิษย์เอง คอย และถ้าเกิดอุบัติเหตุถึงกล่าวขึ้นก็มักอ้างว่า 'ผิดครู' หรือ 'แรงครู'..."^๔

ข้อความดังกล่าวนี้จะเห็นจุดประสงค์ของพิธิไหว้ครูและครอบโขนละครว่าเป็นการฝากตัวเข้าเป็นศิษย์ อีกทั้งถือเป็นการอนุญาตให้ผู้เข้าพิธิเรียนและแสดงโขนละครต่อไปไค้ ถ้าผู้ใดไม่กระทำพิธิไหว้ครูและพิธิครอบแล้ว ก็จะไม่มีการยอมสอนยอมหัดโขนละครในชั้นสูงให้ เพราะเขาถือกันว่าเพลงบางเพลง และท่าร่าบางท่าร่า นั้น ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งตรงกับจุดประสงค์ของพิธิอุบถนัยน์ของอินเดียโบราณ ประการหนึ่งว่า

^๑ธนิต อยู่โพธิ์, พิธิไหว้ครูตำราครอบโขนละครคน พร้อมท่วงท่าและคำกลอนไหว้ครูละครคนชาครี. พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรมศิลปากร, ๒๕๐๓), หน้า ๑ - ๒.

^๒ธนิต อยู่โพธิ์, โขน. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมเขตมงคล (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหกรณ์การพิมพ์, ๒๕๐๐), หน้า ๑๓๐.

เป็นการฝากตัวเป็นศิษย์เพื่อเรียนพระเวทจากอาจารย์ ถ้าผู้ใดไม่เข้าพิธีอุปนัยแล้ว ก็จะไม่มีการสอนพระเวทให้แก่เขาเลย^๑ เพราะชาวอินเดียดูถือกันว่าพระเวทเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ยิ่ง ผู้ที่จะเรียนจึงต้องเข้าพิธีอุปนัยก่อน

พิธีไหว้ครูและพิธีครอบโขนละคร เป็นพิธีที่กระทำต่อเนื่องกันไป คือ กระทำพิธีไหว้ครูก่อนแล้วจึงกระทำพิธีครอบต่อไป สถานที่ในการจัดทำพิธีต้องเป็นสถานที่กว้างขวางพอสมควร ส่วนใหญ่มักจะจัดทำที่โรงละคร การไหว้ครูทางนาฏศิลป์นี้เป็นการไหว้ครูผู้ที่ศึกษาศิลปะโขนละครขึ้นเป็นคนแรก^๒ และไหว้ครูที่ดวงลับไปแล้ว โดยครูผู้ที่จะทำพิธีครอบ^๓ จะเป็นผู้นำศิษย์ไหว้ครูโดยจุดธูปเทียนบูชาพระพุทธรูปแล้วบูชาครู

^๑ดูหน้า ๑๔.

^๒หมายถึงอุษัณคร.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, ศกุนตลา มัทนะพาธา ทาวแสนปม ประมวลสุภาพนิท. "ภาคผนวก ๑, ๒" (กรุงเทพฯ : ศิลปাবรรณาการ, ๒๕๐๕), หน้า ๖๔, ๑๔๖.

^๓ครูผู้ครอบโขนละคร เมื่อเวลาทำพิธีจะต้องมุ่งขวาหันขวา ครูจะต้องเป็นผู้ที่สูงอายุ และมีชื่อเสียงในการเล่นโขนเล่นละคร จนคนโดยมากยกย่องเป็นครูบาอาจารย์กันแล้ว และต้องเป็นผู้ชาย ส่วนครูผู้หญิงนั้น แม้จะทรงความรู้พิเศษเพียงใดก็ถือกันว่าเป็นครูครอบไม่ได้ ถ้าครูผู้หญิงทำพิธีครอบก็เชื่อกันว่าจะมีอันเป็นไปในข้างร้าย ไม่ตัวครูเองก็ศิษย์

ธนิต อยู่โพธิ์, พิธีไหว้ครู ตำราครอบโขนละครอน พร้อมด้วยตำนานและคำกลอนไหว้ครูละครอนชาตรี. หน้า ๔.

ต่าง ๆ มีพระประคนธรรพ^๑ พระอิศวร (พระศิวะ) พระนารายณ์ พระพิราพ และ
 เทวดาอื่น ๆ ตลอดจนครุฑมนุษย์ คุรุยักษ คุรุวานร เป็นต้น บุษบาเสร็จแล้วครุฑไพบ
 นำหอมสรลงเทวรูป แล้วลุกขึ้นนำศิษย์ร่ำถวายเครื่องพลีกรรมต่าง ๆ มีเครื่องกระยาบวช
 ศีรษะสุกร แป้งหอม น้ำมันหอม เป็นต้น เสร็จแล้วมีการเวียนเทียนเคียงมณฑล
 และวงปีพาทย์ เมื่อครบ ๓ รอบแล้ว ครูเจิมจุดเทวรูปและหน้าโขนเป็นเสร็จพิธีไหว้ครู
 ซึ่งตลอดพิธีปีพาทย์จะบรรเลงเพลงที่ใช้ในการไหว้ครูประกอบเป็นระยะ ๆ^๒ เสร็จพิธี
 ไหว้ครูแล้วก็จะเริ่มทำพิธีครอบ

สำหรับพิธีครอบนั้นมีทั้งพิธีครอบโขนและพิธีครอบละคร ซึ่งพิธีครอบละคร
 ยังแบ่งเป็นครอบละครชาตรี ครอบละครนอก และครอบละครในอีกด้วย แต่ละพิธี
 มีรายละเอียดแตกต่างกันไป แต่อย่างไรก็ตาม แม้รายละเอียดจะต่างกันไปบ้าง แต่
 สาระสำคัญของพิธีเหล่านั้นตรงกัน คือ ครูผู้ครอบจะนำหัวฤๅษีขึ้นสวมศีรษะของตน สมมติตน

^๑คือ พระประคนธรรพ หมายถึง พระฤษีนาครผู้เป็นครูคนตรีคนแรก
 มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ศุภนิเทศ มัทนะพาธา
ท้าวแสนปม ประมวลสุภาสิต. "ภาคผนวก ๑" หน้า ๒๒.

^๒ชนิด อัญโศร, พิธีไหว้ครู คำรกรอบโขนละครคอนพร้อมควยตำนานและ
คำกลอนไหว้ครูละครคอนชาตรี. หน้า ๖ - ๗, ๑๓, ๑๗, ๑๘.

คำทรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา ตำนานเรื่องอิเหนา. พิมพ์เป็น
 อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นายใหญ่ จารุกติก (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๖)
 หน้า ๔๙ - ๕๐.

เป็นฤๅษี^๑ ถือไม้เท้าว่าเข้านามั่งมั่งบนถนนชั้นสาครหลายสิบสองนักษัตริย์ที่คว่ำไวกกลางโรงพิธีตรงหน้าพระลงมา เสร็จแล้วเรียกศิษย์ที่จะครอบ เข้าไปครอบทีละคน วิธีครอบคือ เมื่อครูเจิมหน้าผากเด็กแล้วก็นำ "ศีระะครู"^๒ เข้าสวมหรือครอบที่ศีรษะของศิษย์ผู้เข้าพิธีทีละศีรษะ เริ่มจากครูถอดหัวธำมณีที่ครูสวมอยู่นั้นมาครอบที่ศีรษะศิษย์ แล้วถอดออกนำมาสวมศีระะครูอย่างเดิม จากนั้นก็นำศีระะครูอื่น ๆ ลงครอบอีกจนหมดศีระะครูแล้วร่อนน้ำสังข์สวมคายนกคตที่ศีรษะศิษย์ แล้วให้ใบไม้มงคลหักหู เช่น ใบเงินใบทอง เป็นต้น กระทำเช่นนั้นจนครบตัวศิษย์ทุกคน เมื่อครอบครบทุกคนแล้ว ศิษย์ทุกคนต้องร่ำพร้อมกันต่อหน้าครู เรียกว่าร่ำถวายมือ เมื่อร่ำถวายมือเสร็จแล้ว ครูก็ร่ำออกไปพนมมณฑลพิธีแล้วถอดหัวธำมณีออกจากศีรษะตน เป็นอันเสร็จพิธีครอบ ขณะที่ครูและศิษย์ร่ำนั้นปีพาทย์

^๑คือ ฤๅษีภรต ผู้เขียนคัมภีร์นาฏยศาสตร์ โดยรับบัญชาจากพระศิวะให้จดจำท่ารำต่าง ๆ ของพระองค์ไว้สอนเทวดาและมนุษย์

(ศ.ย. (ศักดิ์ศรี แยมัคคา). "นาฏราช" สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน. ตอนที่ ๒๘๓ (๒๕๒๑) : ๕๕๖๕ - ๕๕๗๒.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ศกุนตลา มัทนะพาธา ท้าวแสนปม ประมวลสุภาษิต, "ภาคผนวก ๑, ๒" หน้า ๖๔ และ ๑๔๖.

^๒ศีระะครู คือ หัวโขนชนิดต่าง ๆ เช่น หัวโขนพระอิศวร, พระพิราพ เป็นต้น กับเครื่องสวมหัวสำหรับละคร เช่น มงกุฎ และชฎา เป็นต้น รวมกันเรียกว่าศีระะครู

ศิลปะการ, กรม. การศึกษาและประเพณีไหว้ครูและระเบียบการของโรงเรียนนาฏศิลป์ กรมศิลปากร. กรมศิลปากร, ๒๕๐๕ หน้า ๑๒ - ๑๓.

ชนิด อยู่โพธิ์, โขน. หน้า ๑๓๒.

จะบรรเลงเพลงประกอบไปด้วย พิธีครอบเป็นพิธีที่ต้องใช้เวลามาก ถ้าศิษย์ที่จะครอบ มีหลายคนจะต้องใช้เวลาทั้งวัน^๑

จะเห็นว่าพิธีไหว้ครูทางนาฏศิลป์ คือ การบูชาวงสรวงถวายเครื่องสังเวท แก่เทพเจ้าทั้งหลายซึ่งถือว่าเป็นครู และแก่ครูผู้ดวงดับไปแล้ว ซึ่งก็เชื่อถือกันว่าครู จะคุ้มครองให้การฝึกหัดและการแสดงโขนละคร เป็นไปด้วยดี ในพิธีอุปนัยของอินเดีย โบราณก็มีการบูชาวงสรวงถวายเครื่องสังเวทแก่เทพเจ้าทั้งหลาย เช่น พระอัคนี เทพสวิตฤ เทพประชาปติ เป็นต้น ซึ่งก็เชื่อถือกันว่า เทพเจ้าทั้งหลายเหล่านี้จะคุ้มครอง และบันดาลให้ผู้เข้าพิธีอุปนัยสำเร็จสมประสงค์ในการศึกษาพระเวท ตลอดจนบังเกิดความรุ่งเรืองต่าง ๆ ในชีวิตเช่นกัน นอกจากนี้ทางนาฏศิลป์ของอินเดียมีความเชื่อว่า ผู้คิดประดิษฐ์นาฏศิลป์และการละครเป็นคนแรกนั้นเป็นฤๅษีชื่อ ภรต แต่พระคิเวที่ไทยเรา เรียกพระอิศวรก็ได้ฉายาว่า ภูริราชะ^๒ (นฤราช) เพราะพระองค์เป็นเทพแห่งการ ฟ้อนรำ^๓ ซึ่งความเชื่อในเรื่องนี้ก็เข้ามามีอิทธิพลในนาฏศิลป์ของไทยด้วย ความคิด ในการเคารพครู ขอความคุ้มครองจากเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายนั้น น่าจะมีอยู่

^๑ชุนิต อยูโพธิ์, พิธีไหว้ครูตำราครอบโขนละครคน พร้อมด้วยตำนานและ คำกลอนไหว้ครูละครคนชาตรี. หน้า ๓, ๔, ๗.

ศิลปากร, กรม. การศึกษาและประเพณีไหว้ครู และระเบียบการของ โรงเรียนนาฏศิลป์ กรมศิลปากร, หน้า ๑๓.

คำทรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ตำนานเรื่องอิเหนา. หน้า ๕๐.

^๒หมายถึงเจ้าแห่งการฟ้อนรำ.

^๓การฟ้อนรำของพระคิเว หมายถึงการปราบศัตรู หรืออันตรายของโลก และหมายถึงการสร้างโลกด้วย.

ในทุกชาติทุกเผ่าพันธุ์ แต่อย่างไรก็ตาม ไทยก็ยังได้รับคตินิยมเชื่อในสิ่งเหล่านี้จาก
อินเดีย เข้ามามาสอดผสานไว้ในแนวความเชื่อของไทยอีกด้วย

สำหรับพิธีครอบของนาฏศิลป์ไทยนั้นเป็นที่น่าสังเกตว่า จะต้องทำพิธีครอบให้
ศิษย์ทีละคน การทำพิธีครอบให้แก่ศิษย์ทีละคน ๆ เช่นนี้ก็คล้ายกับพิธีอุปนัยน์ที่กระทำ
พิธีรับเด็กเข้ามาเป็นศิษย์ของครูทีละคน ๆ การร่อนน้ำสังข์ที่กระษัตริย์ในพิธีครอบก็เท่ากับ
เป็นการประกาศรับเป็นศิษย์ อนุญาตให้เรียนและเล่นโขนและเล่นละครได้เมื่อเสร็จ
สิ้นพิธีครอบแล้ว ก็เป็นการใช้น้ำประอบในการรับเด็กเข้ามาเป็นศิษย์ ซึ่งก็คล้ายกับ
พิธีอัญชลีพระนะในพิธีอุปนัยน์ ซึ่งครูหลังน้ำจากอุ้งมือครูลงสู่อุ้งมือของศิษย์ ในการประกาศ
รับเด็กผู้เข้าพิธีเป็นศิษย์ อนุญาตให้เรียนพระเวทได้เมื่อเสร็จสิ้นพิธีอุปนัยน์แล้ว^๑

พิธีไหว้ครูและครอบโขนละครของไทยนั้น เป็นพิธีที่ไม่สลบับซับซ้อน มีพิธีกรรม
มากมายกั้ง เช่นพิธีอุปนัยน์ พิธีกรรมที่สำคัญของพิธีไหว้ครูและครอบโขนละครก็คือ การ
บูชาวงสรวงสังเวद्यครู พิธีครอบและการบรรเลงเพลงประกอบท่ารำตามแบบของ
นาฏศิลป์เท่านั้น จะเห็นว่า แม้พิธีกรรมจะไม่มากมายก็ตาม แต่พิธีที่เป็นสาระสำคัญ
ก็คล้ายกับพิธีกรรมในพิธีอุปนัยน์แล้ว ตลอดจนจุดหมายของการกระทำพิธีดังกล่าวนี้
ก็ตรงกัน จึงน่าจะเป็นไปได้ว่า พิธีครอบโขนละครของไทยคงจะได้รับอิทธิพลของพิธี
อุปนัยน์มาบ้าง เพราะเป็นที่ยอมรับกันแล้วว่าไทยเราได้รับอิทธิพลทางด้านนาฏศิลป์
วรรณคดี และวัฒนธรรมประเพณีอื่น ๆ อีกมากจากอินเดีย แม้แต่เรื่องสำคัญที่นำมา
เล่นโขน คือ เรื่องรามเกียรติ์ของไทย ก็นำมาจากรามยณะ อันเป็นวรรณคดีเรื่องหนึ่ง
ของอินเดีย นอกจากนี้ ในพิธีครอบละครสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

^๑ดูบทที่ ๓ หน้า ๕๑.

ก็ยังไ้ระบุว่า มีมูลโค ๑ กระทง เป็นสิ่งหนึ่งในบรรดาของที่ใช้ในพิธีอีกด้วย^๑ ซึ่งมูลโคนี้ก็เป็นของมีค่าหนึ่งในท่าประการที่ไ้จากโค ซึ่งชาวอินเดียโบราณถือว่าศักดิ์สิทธิ์^๒

กล่าวโดยสรุปว่า แนวความคิดในเรื่องเคารพครู การฝากตัวเป็นศิษย์ และการบูชาบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อขอความคุ้มครองกัน อาจเป็นความคิดที่สอดคล้องตรงกันทั้งในพิธีอุปนัยและพิธีไหว้ครูของไทย แต่แนวความคิดที่ว่าทุกคนที่จะหัดจะเล่นโยนละครชั้นสูงขึ้นไป จะต้องกระทำพิธีไหว้ครูและพิธีครอบแล้วจึงจะหัดจะเล่นไ้ถ้าผู้ใดไม่กระทำพิธีดังกล่าวแล้วก็จะไม่มีครูผู้โดยอมสอนยอมหัดไ้เห็น เป็นความคิดในด้านการผูกขาดความรู้ทางศิลปะ โดยถือว่าผู้เข้าพิธีแล้วมีความศักดิ์สิทธิ์ประจำอยู่ในตัว ความคิดนี้มาจะไ้รับอิทธิพลมาจากพิธีอุปนัยของอินเดีย ส่วนพิธีกรรมต่าง ๆ นั้นคงจะไ้นำมาดัดแปลงเพื่อให้สอดคล้องกับเรื่องราวทางนาฏศิลป์และสภาพความเป็นอยู่ของคนไทย^๓

^๑เพียงแต่ระบุว่า มีมูลโค ๑ กระทง แต่ไม่ได้กล่าวว่าใช้ทำอะไรในพิธีชนิด อยู่โพธิ์, พิธีไหว้ครูตำราครอบโยนละครคน พร้อมด้วยตำนานและคำกลอนไหว้ครู ละครคนชาตรี. หน้า ๕.

^๒ดูบัญญัติควายะ หน้า ๔๔ เติงอรรถที่ ๓.

^๓ในเรื่องดังกล่าวนี้ อาจารย์อากม สาขาคคม ผู้เป็นครูครอบโยนละครของไทยในปัจจุบัน ไ้ให้ความคิดเห็นว่า "ในเรื่องแนวความคิด จุดประสงค์ที่กระทำพิธีไหว้ครูและครอบโยนละครของไทยนั้นเป็นของไทยเราเอง ซึ่งเอนอญไปสอดคล้องกับแนวความคิดความเชื่อของอินเดีย แต่ในล้านพิธีกรรมนั้น เราคงไ้รับของเขามาแล้วดัดแปลงให้สอดคล้องกับเรื่องราวของไทยเรา".